

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ**

з навчальної дисципліни «Психологія девіантних підлітків»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробники:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент
Шиліна А.А.

Рецензенти:

1. Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Мацегора Я. В.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Чепіга Л. П.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (денна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр 4							
Тема № 1 Соціально-психологічні особливості підліткового віку.	10	2	-	2	-	6	екзамен
Тема № 2 Основні поняття та чинники девіантної поведінки в психології.	24	4	-	4	-	16	
Тема № 3. Основні теоретичні підходи до проблеми девіантної поведінки.	16	4	-	4	-	8	
Тема № 4 Класифікація і характеристика основних форм девіантної поведінки підлітків.	12	2	-	2	-	8	
Тема № 5. Діагностика девіантної поведінки підлітків.	16	4	-	4	-	8	
Тема № 6. Ризикована поведінка в підлітковому віці.	16	4	-	4	-	8	
Тема № 7. Соціально-психологічні особливості суїцидальної поведінки підлітків.	12	2	-	2	-	8	
Тема № 8. Девіації у сексуальній поведінці підлітків.	12	2	-	2	-	8	
Тема № 9. Характеристика схильних до бродяжництва підлітків.	16	4	-	4	-	8	
Тема № 10. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків.	16	4	-	4	-	8	
Всього за семестр № 4:	150	32	-	32	-	86	

2. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (заочна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни		Вид контролю
	Вс	з них:	

		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр 4							
Тема № 1 Соціально-психологічні особливості підліткового віку.	11	-	-	1	-	10	екзамен
Тема № 2 Основні поняття та чинники девіантної поведінки в психології.	13	1	-	-	-	12	
Тема № 3. Основні теоретичні підходи до проблеми девіантної поведінки.	27	-	-	1	-	26	
Тема № 4. Класифікація і характеристика основних форм девіантної поведінки підлітків.	14	1	-	1	-	12	
Тема № 5. Діагностика девіантної поведінки підлітків.	16	1	-	1	-	14	
Тема № 6. Ризикова поведінка в підлітковому віці.	14	-	-	-	-	14	
Тема № 7. Соціально-психологічні особливості суїцидальної поведінки підлітків.	12	-	-	-	-	12	
Тема № 8. Девіації у сексуальній поведінці підлітків.	12	-	-	-	-	12	
Тема № 9. Характеристика схильних до бродяжництва підлітків.	16	1	-	1	-	14	
Тема № 10. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків.	15	-	-	1	-	14	
Всього за семестр № 4:	150	4	-	6	-	140	

3. Методичні вказівки до практичних занять.

Тема № 1 Соціально-психологічні особливості підліткового віку.

Практичне заняття: соціально-психологічні особливості підліткового віку.

Навчальна мета заняття: знати та уміти розрізняти особливості підліткового віку

Кількість годин - 2 год. (денна форма навчання), 1 - год. (заочна форма навчання).

Місце проведення: аудиторія факультету № 6.

Навчальні питання:

1. Психологічні особливості підліткового віку
2. Соціальні особливості підліткового віку.
3. Перерахуйте й зрівняйте різні поведінкові феномени з погляду їх впливу на особистість підлітка.

Література.

1. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки: Курс лекцій. К.: МАУП, 2011. 88 с.
2. Величко Т. Б. Психологічні проблеми девіантної поведінки молоді // Психологічні проблеми сучасної молоді. 2013. Вип. 12. С. 88–89.
3. Остапович В.П., Барко В.І., Ярема Н.Ю. та ін. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки: метод. рекомендації Київ: ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2017. 95 с
4. Осипова Н. П., Воднік В. Д., Клімова Н. П. Соціологія / За ред. Н. П. Осипової К.: Юрінком Інтер, 2013. 336 с.

Методичне та матеріально-технічне забезпечення заняття: бланк з поняттями, ручка.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

На початку заняття, студентам оголошується назва теми практичного заняття, план заняття та ті запитання, що будуть розглянуті.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Спочатку необхідно дати визначення підліткового віку й привести конкретні приклади нормальної поведінки особистості в основних сферах життєдіяльності.

У психології підлітковий вік розглядають як стадію онтогенетичного розвитку між дитинством і дорослістю (від 11-12 до 16-17 років), яка характеризується якісними змінами, що пов'язані із статевим дозріванням і входженням до дорослого життя. У цей період індивід має підвищену збудливість, вразливість, які посилюються неусвідомленим, статевим потягом. Основним лейтмотивом психічного розвитку у підлітковому віці є становлення нової, ще недостатньо стійкої самосвідомості, зміни, спроби зрозуміти самого себе і свої можливості. У цьому віці відбувається становлення складних форм аналітико-синтетичної діяльності, формування абстрактного, теоретичного мислення.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Наприкінці заняття студенти дають зворотній зв'язок викладачу, який досвід вони придбали і висловлюють свої думки стосовно психології девіантної поведінки.

Тема № 2 Основні поняття та чинники девіантної поведінки в психології.

Практичне заняття: поняття та чинники девіантної поведінки в психології.

Навчальна мета заняття: знати основні поняття та чинники девіантної поведінки в психології.

Кількість годин - 4 год. (денна форма навчання), 0 - год. (заочна форма навчання).

Місце проведення: аудиторія факультету № 6.

Навчальні питання:

1. Поняття «соціальні відхилення» і «девіантна поведінка».
2. Соціальні норми: генезис, сутність, класифікація.
3. Поняття «асоціальна поведінка», «делінквентна поведінка», «адиктивна поведінка» та ін.
4. Роль біологічних факторів у формуванні девіантної особистості.

Література.

1. Варій М.Й. Психологія особистості: навч. посібник Київ : Центр учб. літ., 2018. 591 с.
2. Геращенко О. В. Психологічна корекція поведінки схильних до бродяжництва підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06 Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 24 с.
3. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с.
4. Методичні рекомендації для працівників ювенальної превенції з питань запобігання та профілактики небезпечних розваг дітей, пов'язаних із використанням мережі Інтернет / [уклад.: О.О. Євдокімова, В. В. Чумак, Ю. В. Александров та інш.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 52 с.
5. Остапович В.П., Барко В.І., Ярема Н.Ю. та ін. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки: метод. рекомендації Київ: ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2017. 95 с

Методичне та матеріально-технічне забезпечення заняття: бланк з поняттями, ручка.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

На початку заняття, студентам оголошується назва теми практичного заняття, план заняття та ті запитання, що будуть розглянуті.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Спочатку необхідно дати визначення підліткового віку й привести конкретні приклади нормальної поведінки особистості в основних сферах життєдіяльності.

Які основні новоутворення можна спостерігати у підлітковому віці?

Які особливості розвитку самосвідомості особистості підлітка?

Що свідчить про становлення спонукальної сфери підлітків?

Схарактеризуйте специфіку потреб та інтересів сучасних підлітків.

Схарактеризуйте основні типи акцентуацій характеру підлітків.

Проаналізуйте статистичні дані поширення різних форм девіантної поведінки серед неповнолітніх в Україні за останні роки.

Опишіть специфічні прояви девіантної поведінки характерні для підліткового віку.

В цілому поведінка особистості відображає процес її соціалізації - інтеграції до соціуму. Саме тому, за словами Дж. Уотсона, серед загальних

характеристик поведінки слід визначити наступні: умотивованість (внутрішня готовність діяти, що спрямована потребами та цілями); адаптивність (відповідність провідним вимогам соціального середовища); автентичність (відповідність поведінки індивідуальності, її природність для даної особистості); продуктивність (реалізація свідомих цілей); адекватність (узгодженість з конкретною ситуацією).

Охарактеризувати дії людини, а відповідно і саму поведінку, визначивши такі її ознаки як рівень активності, емоційну виразність, динамічність, стабільність, усвідомленість, гнучкість, довільність. Соціальна поведінка людини тісно пов'язана з соціальними програмами і ціннісними настановами, що зафіксовані у матеріальній і духовній культурі будь-якого суспільства. Вона регулюється не тільки індивідуальною і суспільною свідомістю, а й соціальними інститутами, правовими нормами, мораллю, політикою.

Поведінка людини багаторівнева і багатоструктурна, тому не може бути повною мірою розкрита у будь-якій одній конкретно науковій моделі поведінки. Її пояснення можливе лише на основі комплексного підходу. 1.6. Критерії визначення понять «девіантна поведінка» та «девіантні підлітки»

Термін «девіантна поведінка» походить від «девіантність» (лат. *deviatio* - відхилення). На думку російського психолога О. Змановської, існування терміну «девіантна поведінка» підтверджує той факт, що дилема «свобода чи необхідність», навіть всупереч очікуванням суспільства, є предметом особистого вибору кожної людини.

У соціологічному словнику термін «девіантна поведінка» визначається як «вчинки, діяльність людей, соціальних груп, які не відповідають встановленим у даному суспільстві нормам або визнаним шаблонам і стандартам поведінки. Спрямованість порушень може бути різною. Вони можуть охоплювати як корисні відхилення від норми, так і дезорганізуючі вчинки. Для того, щоб індивідуальні негативні відхилення набули якості соціальних, потрібні деякі умови: 1) однакова спрямованість таких відхилень у подібних групах людей в однакових умовах; 2) близькість або навіть єдність причин, що детермінують їх появу; 3) наявність певної повторюваності, стійкості вказаних явищ.

Тобто, девіації - це не випадкові факти, а процеси, які набули певного поширення у суспільстві або виявляють до цього тенденцію». Я. Гілінський, І. Кон, В. Степанов під девіантною поведінкою розуміють: 1) вчинок, дію людини, що не відповідає нормам (стандартам, шаблонам), які офіційно встановлені або які фактично склалися у даному суспільстві; 2) соціальне явище, яке відбито у масових формах людської діяльності, не відповідає нормам, які офіційно встановлені або фактично склалися у даному суспільстві.

У першому значенні девіантна поведінка розглядається радше як предмет психології, педагогіки, психіатрії. У другому - як предмет соціології та соціальної психології. Звісно, таке розмежування відносне, оскільки вихідним для його розуміння є поняття «норма». Термін «девіантна поведінка» використовується не лише для позначення дій конкретної особи, а й для

описання визначених соціальних явищ. Якщо у першому випадку мова йде про «відхилення у поведінці особистості», то у другому - про «соціальні відхилення».

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Наприкінці заняття студенти дають зворотній зв'язок викладачу, який досвід вони придбали і висловлюють свої думки стосовно психології девіантної поведінки.

Тема № 3 Основні теоретичні підходи до проблеми девіантної поведінки.

Практичне заняття: теоретичні підходи до проблеми девіантної поведінки.

Навчальна мета заняття: знати теоретичні підходи до проблеми девіантної поведінки.

Кількість годин - 4 год. (денна форма навчання), 1 - год. (заочна форма навчання).

Місце проведення: аудиторія факультету № 6.

Навчальні питання:

1. Біологічні підходи.
2. Соціологічні підходи.
3. Психологічні підходи.
4. Вітчизняні підходи до вивчення девіантної поведінки.
5. Робота з завданнями.

Література.

Основна:

1. Варій М.Й. Психологія особистості: навч. посібник Київ : Центр учб. літ., 2018. 591 с.
2. Геращенко О. В. Психологічна корекція поведінки схильних до бродяжництва підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06 Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 24 с.
3. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с.
4. Методичні рекомендації для працівників ювенальної превенції з питань запобігання та профілактики небезпечних розваг дітей, пов'язаних із використанням мережі Інтернет / [уклад.: О.О. Євдокімова, В. В. Чумак, Ю. В. Александров та інш.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 52 с.
5. Остапович В.П., Барко В.І., Ярема Н.Ю. та ін. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки: метод. рекомендації Київ: ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2017. 95 с

Методичне та матеріально-технічне забезпечення заняття: бланк з поняттями, ручка.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

На початку заняття, студентам оголошується назва теми практичного заняття, план заняття та ті запитання, що будуть розглянуті.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

На основі рекомендованих джерел та матеріалів електронного курсу знайдіть відповіді на наступні запитання:

1. Пояснення причин девіантної поведінки в теоріях біологічного підходу.
2. Пояснення причин девіантної поведінки в теорії аномії (Е.Дюркгейм)
3. Пояснення причин девіантної поведінки в теорії можливостей (Р.Мертон)
4. Пояснення причин девіантної поведінки в теорії диференціальної асоціації (Сатерленд)
5. Пояснення причин девіантної поведінки в теорії субкультур
6. Пояснення причин девіантної поведінки в теорії стигматизації.

Виконати завдання.

1. Наведіть відомі Вам приклади з реального життя, ЗМІ, літератури та творів мистецтва, які демонструють формування девіантної поведінки у певного індивіда
2. Оберіть теорії (2-3 вибори), що дозволяють пояснити причини та чинники формування подібної поведінки в індивіда. Обґрунтуйте свій вибір
3. Сформулюйте запитання, які можна задати під час інтерв'ю з описаною Вами особою, для того, щоб визначити, яке із ваших припущень щодо теорій девіантної поведінки було правильним.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Наприкінці заняття студенти дають зворотній зв'язок викладачу, який досвід вони придбали і висловлюють свої думки стосовно теоретичних підходів до вивчення девіантної поведінки.

Тема № 4 Класифікація і характеристика основних форм девіантної поведінки підлітків

Практичне заняття: характеристика основних форм девіантної поведінки підлітків.

Навчальна мета заняття: знати характеристика основних форм девіантної поведінки підлітків.

Кількість годин - 2 год. (денна форма навчання), 1 - год. (заочна форма навчання).

Місце проведення: аудиторія факультету № 6.

Навчальні питання:

1. Основні види девіантної поведінки і їх характеристика.
2. Своєрідність девіантних форм поведінки в підлітковому віці.
3. Психологічні особливості підліткового віку, що сприяють виникненню різних форм девіантної поведінки.
4. Вирішення ситуативних занять.

Література.

1. Варій М.Й. Психологія особистості: навч. посібник Київ : Центр учб. літ., 2018. 591 с.

2. Геращенко О. В. Психологічна корекція поведінки схильних до бродяжництва підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06 Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 24 с.

3. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с.

4. Методичні рекомендації для працівників ювенальної превенції з питань запобігання та профілактики небезпечних розваг дітей, пов'язаних із використанням мережі Інтернет / [уклад.: О.О. Євдокімова, В. В. Чумак, Ю. В. Александров та інш.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 52 с.

5. Остапович В.П., Барко В.І., Ярема Н.Ю. та ін. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки: метод. рекомендації Київ: ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2017. 95 с

6. Психологічні аспекти ювенальної юстиції: навч. посібник уклад.: Л.І. Мороз, С.І. Яковенко, Ю.В. Меркулова, О.М. Пасько Одеса: ОДУВС, 2015. 228 с.

Допоміжна:

7. Немченко С. Г. Педагогічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи: Монографія. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2018. 262 с.

8. Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Кондор, 2011. 468 с.

9. Психологічні механізми адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища: Монографія / за ред.. Н.Ю. Максимової. К.: Педагогічна думка, 2015. 254 с.

10. Шиліна А.А. Психопрофілактика девіантної поведінки працівників поліції. Гл. 3, 3.4 // Психологія у професійній діяльності поліції: навч. посіб./ [О.О. Євдокімова, І.В.Жданова, Д.В. Швець та ін.]; за заг. ред. В.В. Сокурено; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 68 – 88

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

14. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>

15. Пошукова система Springer <https://link.springer.com/>

16. Пошукова система Scirus <https://www.elsevier.com/>

17. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>

18. Пошукова система WorldWideScience.org <https://worldwidescience.org/>

19. Пошукова система DOAJ <https://www.doaj.org/>

Методичне та матеріально-технічне забезпечення заняття: бланк з поняттями, ручка.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

На початку заняття, студентам оголошується назва теми практичного заняття, план заняття та ті запитання, що будуть розглянуті.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Аналіз процесу формування конкретного випадку девіантної поведінки

1. Наведіть відомі Вам приклади з реального життя, ЗМІ, літератури та творів мистецтва, які демонструють формування певного виду девіантної поведінки в індивіда

2. Визначте чинники та механізми, які призвели до формування девіантної поведінки в даному випадку. Обґрунтуйте свої висновки

3. Сформулюйте запитання, які можна задати під час інтерв'ю з описаною Вами особою, для того, щоб довести або спростувати Ваші припущення щодо чинників та механізмів формування у неї девіантної поведінки

Серед підлітків, що порушили закон, А. Дольова, Е. Горбатовська, В. Шумілін виділяють три типи:

1) послідовно-криміногенний - визначений стиль поведінки, що обумовлюється специфічним світоглядом, настановами, цінностями суб'єкта;

2) ситуативно-криміногенний - порушення моральних норм, правопорушення незлочинного характеру і сам злочин у значній мірі обумовлені неблагополучною ситуацією, наприклад, підлітки скоюють злочини у групі, знаходячись в стані алкогольного сп'яніння, не виступаючи їх ініціаторами;

3) ситуативний - незначне вираження негативної поведінки, визначальний вплив ситуації, що виникає не з вини індивідуума. За словами В. Кондрашенко, протиправні дії у підлітковому віці є усвідомленими і довільними. Поряд з розповсюдженими для даного віку порушеннями, такими, як крадіжки і хуліганство - хлопців, крадіжки та проституція - у дівчат, набули широкого розповсюдження нові їх форми - торгівля наркотиками, рекет, сутенерство, шахрайство, напад на бізнесменів та іноземців тощо. За статистичними даними більшість злочинів, здійснених підлітками, - групові.

У групі знижується ризик покарання, різко підсилюється агресія та жорстокість, знижується критичність до того, що відбувається, та до самого себе.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Наприкінці заняття студенти дають зворотній зв'язок викладачу, який досвід вони придбали і висловлюють свої думки стосовно теоретичних підходів та класифікацій девіантних проявів.

Тема № 5. Діагностика девіантної поведінки підлітків.

Практичне заняття: діагностика девіантної поведінки підлітків.

Навчальна мета заняття: знати та уміти використовувати психодіагностичний інструментарій в діагностиці девіантної поведінки.

Кількість годин - 4 год. (денна форма навчання), 1 - год. (заочна форма навчання).

Місце проведення: аудиторія факультету № 6.

Навчальні питання:

1. Мета і завдання діагностики девіантної поведінки підлітків.

2. Методики діагностики девіантної поведінки підлітків.
3. Методи діагностики агресивної поведінки підлітків.
4. Методи діагностики суїцидальної поведінки підлітків.
5. Методи діагностики нехімічних форм адиктивної поведінки.
6. Методи діагностики хімічних форм адиктивної поведінки.

Література.

1. Варій М.Й. Психологія особистості: навч. посібник Київ : Центр учб. літ., 2018. 591 с.
2. Геращенко О. В. Психологічна корекція поведінки схильних до бродяжництва підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06 Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 24 с.
3. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с.
4. Методичні рекомендації для працівників ювенальної превенції з питань запобігання та профілактики небезпечних розваг дітей, пов'язаних із використанням мережі Інтернет / [уклад.: О.О. Євдокімова, В. В. Чумак, Ю. В. Александров та інш.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 52 с.
5. Остапович В.П., Барко В.І., Ярема Н.Ю. та ін. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки: метод. рекомендації Київ: ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2017. 95 с
6. Психологічні аспекти ювенальної юстиції: навч. посібник уклад.: Л.І. Мороз, С.І. Яковенко, Ю.В. Меркулова, О.М. Пасько Одеса: ОДУВС, 2015. 228 с.

Допоміжна:

7. Немченко С. Г. Педагогічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи: Монографія. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2018. 262 с.
8. Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Кондор, 2011. 468 с.
9. Психологічні механізми адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища: Монографія / за ред.. Н.Ю. Максимової. К.: Педагогічна думка, 2015. 254 с.
10. Шиліна А.А. Психопрофілактика девіантної поведінки працівників поліції. Гл. 3, 3.4 // Психологія у професійній діяльності поліції: навч. посіб./ [О.О. Євдокімова, І.В.Жданова, Д.В. Швець та ін.]; за заг. ред. В.В. Сокурєнко; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 68 – 88

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

14. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
15. Пошукова система Springer <https://link.springer.com/>
16. Пошукова система Scirus <https://www.elsevier.com/>
17. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>
18. Пошукова система WorldWideScience.org <https://worldwidescience.org/>

19. Пошукова система DOAJ <https://www.doaj.org/>

Методичне та матеріально-технічне забезпечення заняття: бланк з поняттями, ручка.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

На початку заняття, студентам оголошується назва теми практичного заняття, план заняття та ті запитання, що будуть розглянуті.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Спочатку необхідно дати визначення підліткового віку й привести конкретні приклади нормальної поведінки особистості в основних сферах життєдіяльності.

Для діагностики девіантної поведінки підлітків використовують найчастіше наступні психодіагностичні методики:

- повікову стандартизовану анкету В.М. Бенюмова для вивчення особливостей сімейного оточення учня;
- спостереження за спеціальною індивідуальною програмою на предмет визначення можливих умов і факторів адиктивної поведінки;
- невербальну тестову методику Равена для вивчення інтелекту;
- методику ГІДО А. Є. Лічко для визначення типу акцентуації характеру;
- методику вивчення інтересів за К. К. Платоновим;
- методику вивчення інтересів учнів за О. Я. Польською;
- методику визначення самооцінки за А. В. Петровським;
- методику вивчення поведінки учня на уроці за Д. В. Ніколенко;
- методику вивчення особливостей міжособистісних стосунків в учнівському колективі за А. В. Петровським А. Л. Коломийським;
- методику визначення типу темпераменту за Айзенком.

Корекція та профілактика девіантної поведінки учнівської молоді.

1. Визначення ознак девіантної поведінки

1. Опишіть випадок особистості, якій була б властива певна девіантна поведінка.

2. Розкрийте ознаки, на основі яких ви вирішили, що в даній особі властива саме девіантна поведінка

3. Доведіть, що в даному випадку можна говорити саме про девіантну поведінку, а не про інші, недевіантні форми поведінки (ризиковане, аномальне, тощо)

4. Обґрунтуйте належність девіантної поведінки в даному випадку до одного із видів девіантної поведінки.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Наприкінці заняття студенти дають зворотній зв'язок викладачу, який досвід вони придбали і висловлюють свої думки стосовно діагностики девіантної поведінки підлітків.

Тема № 6 Ризикована поведінка в підлітковому віці.

Практичне заняття: Ризикована поведінка в підлітковому віці.

Навчальна мета заняття: знати та уміти розрізняти особливості ризикованої поведінки в підлітковому віці.

Кількість годин - 4 год. (денна форма навчання), 0 - год. (заочна форма навчання).

Місце проведення: аудиторія факультету № 6.

Навчальні питання:

1. Сутність прояву ризикованої поведінки. Схильність до ризику (ризикованість).
2. Моделі формування ризикованої поведінки. Типи ризиків у підлітковому середовищі.
3. Групові девіації у підлітковому середовищі.
4. Залучення підлітків до молодіжних субкультур.
5. Особливості функціонування груп смерті в Інтернет-мережі.

Література.

1. Варій М.Й. Психологія особистості: навч. посібник Київ : Центр учб. літ., 2018. 591 с.

2. Геращенко О. В. Психологічна корекція поведінки схильних до бродяжництва підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06 Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 24 с.

3. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с.

4. Методичні рекомендації для працівників ювенальної превенції з питань запобігання та профілактики небезпечних розваг дітей, пов'язаних із використанням мережі Інтернет / [уклад.: О.О. Євдокімова, В. В. Чумак, Ю. В. Александров та інш.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 52 с.

5. Остапович В.П., Барко В.І., Ярема Н.Ю. та ін. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки: метод. рекомендації Київ: ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2017. 95 с

6. Психологічні аспекти ювенальної юстиції: навч. посібник уклад.: Л.І. Мороз, С.І. Яковенко, Ю.В. Меркулова, О.М. Пасько Одеса: ОДУВС, 2015. 228 с.

Допоміжна:

7. Немченко С. Г. Педагогічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи: Монографія. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2018. 262 с.

8. Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Кондор, 2011. 468 с.

9. Психологічні механізми адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища: Монографія / за ред.. Н.Ю. Максимової. К.: Педагогічна думка, 2015. 254 с.

10. Шиліна А.А. Психопрофілактика девіантної поведінки працівників поліції. Гл. 3, 3.4 // Психологія у професійній діяльності поліції: навч. посіб./

[О.О. Євдокімова, І.В.Жданова, Д.В. Швець та ін.]; за заг. ред. В.В. Сокурєнко; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 68 – 88

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

14. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
15. Пошукова система Springer <https://link.springer.com/>
16. Пошукова система Scirus <https://www.elsevier.com/>
17. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>
18. Пошукова система WorldWideScience.org <https://worldwidescience.org/>
19. Пошукова система DOAJ <https://www.doaj.org/>

Методичне та матеріально-технічне забезпечення заняття: бланк з поняттями, ручка.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

На початку заняття, студентам оголошується назва теми практичного заняття, план заняття та ті запитання, що будуть розглянуті.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Спочатку необхідно дати визначення ризикованої поведінки особистості й навести приклади прояву ризикованої поведінки у підлітків в основних сферах життєдіяльності.

Можна виділити основних п'ять типів ризиків, що відображають етапи процесу соціального розвитку підлітків, проте вона не вичерпує всього розмаїття життєвих ситуацій, в яких можуть бути продуковані ризики. Перша ситуація пов'язана з відтворенням життєвих сил, тобто самої особистості. Тут виникають ситуації загрози здоров'ю та життю підлітка. Якщо суспільство не створює умов для фізичного розвитку підлітка, для охорони його здоров'я, безпеки життя формується реальне підґрунтя ризику. В такій ситуації він постійно ризикує відставати від однолітків у своєму розвитку, набуті хронічних захворювань, втратити здоров'я або навіть життя. В суспільстві підвищується ризик від'ємного демографічного відтворення.

Другий тип ситуації ризику, пов'язаний з невизначеністю можливостей життєвого старту підлітків. Чим нижчим є аскриптивний статут підлітка успадкованого від батьків, тим більшою є невизначеність можливостей для вибору ними свого життєвого шляху. Якщо для вихідців з високостатусних сімей стартові позиції забезпечуються батьками, то для всіх інших можливості життєвого старту визначаються власними здібностями, працелюбністю, завзятістю або допомогою з боку держави.

Третій тип ситуації ризику детермінований невизначеністю можливостей самореалізації підлітків. Формування власної соціальної позиції, набуття відповідного статусу й соціальної ролі, самоствердження, будучи соціально обумовленими вимагають активної соціальної підтримки. За її відсутності чи нестачі посилюються соціально-стратифікаційні ризики, пов'язані з обмеженням можливостей для висхідної мобільності, з'являються ризики низхідної мобільності та соціального виключення підлітка.

Четвертий тип ситуації обґрунтовується ціннісно-нормативною невизначеністю. Цінності й норми відіграють провідну роль в інтеграції будь-якого суспільства, підтримуючи стійкий характер соціальних зв'язків. В індивідуально-особистісному плані вони є своєрідним стрижнем, покладеним в основу внутрішнього світу підлітка. В суспільстві ризику, з його невизначеністю та непередбачуваністю відбувається деформація цього механізму.

Традиційні суспільні цінності девальвуються і витісняються груповими, руйнується система інституціональних норм. Від нових норм відмовляються або погоджуються з ними лише частково. В цих умовах виникає велика кількість ситуацій безнормності, за яких підліток втрачає звичні орієнтації, почуття підтримки, зв'язок з суспільством. Посилюється ризик соціальної дезорієнтації, аномії, розриву з соціальними інститутами, суспільством в цілому.

П'ятий тип ситуації, пов'язаний з невизначеністю ідентичності. Процес інтеграції підлітків не обмежується механічним включенням до суспільних структур, а супроводжується внутрішньою ідентифікацією з ними. Однак в умовах перехідних суспільств відбувається руйнування традиційної ідентифікації, виникають нові ідентичності, які часто-густо мають деструктивний характер.

На основі рекомендованих джерел та матеріалів електронного курсу знайдіть відповіді на наступні запитання:

1. Сутність правопорушення як різновиду девіантної поведінки.
2. Психологічні пояснення причин протиправної поведінки.
3. Науково доведені психологічні чинники протиправної поведінки.
4. Психологічні особливості людини, схильної до протиправної поведінки.

Типології осіб, які вчинили правопорушення.

5. Психологічні чинники виправлення та ресоціалізації особи, яка вчинила правопорушення.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Наприкінці заняття студенти дають зворотній зв'язок викладачу, який досвід вони придбали і висловлюють свої думки стосовно психології девіантної поведінки.

Тема № 7. Соціально-психологічні особливості суїцидальної поведінки підлітків.

Практичне заняття: Соціально-психологічні особливості суїцидальної поведінки підлітків.

Навчальна мета заняття: знати та уміти розрізняти особливості суїцидальної поведінки підлітків.

Кількість годин - 2 год. (денна форма навчання), 0 - год. (заочна форма навчання).

Місце проведення: аудиторія факультету № 6.

Навчальні питання:

1. Суїцид: загальні поняття, термінологія, поширеність.
2. Типологія суїцидів.

3. Основні підходи до розуміння сутності причин суїциду серед підлітків.
4. Виконання практичних завдань.

Література.

1. Варій М.Й. Психологія особистості: навч. посібник Київ : Центр учб. літ., 2018. 591 с.
2. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с.
3. Остапович В.П., Барко В.І., Ярема Н.Ю. та ін. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки: метод. рекомендації Київ: ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2017. 95 с
4. Психологічні аспекти ювенальної юстиції: навч. посібник уклад.: Л.І. Мороз, С.І. Яковенко, Ю.В. Меркулова, О.М. Пасько Одеса: ОДУВС, 2015. 228 с.

Допоміжна:

5. Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Кондор, 2011. 468 с.
6. Шиліна А.А. Психопрофілактика девіантної поведінки працівників поліції. Гл. 3, 3.4 // Психологія у професійній діяльності поліції: навч. посіб./ [О.О. Євдокімова, І.В.Жданова, Д.В. Швець та ін.]; за заг. ред. В.В. Сокурєнко; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 68 – 88

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

7. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
8. Пошукова система Springer <https://link.springer.com/>
9. Пошукова система Scirus <https://www.elsevier.com/>
10. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>

Методичне та матеріально-технічне забезпечення заняття: бланк з поняттями, ручка.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

На початку заняття, студентам оголошується назва теми практичного заняття, план заняття та ті запитання, що будуть розглянуті.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

На вибір способу самогубства впливає тривалість передсуїцидального стану, істинність суїцидального рішення, уявлення про небезпечність обраного способу, соціокультурні особливості, наявність психопатологічних симптомів.

Суїцидальна поведінка на різних етапах онтогенетичного розвитку має свої особливості. Статичний «пік» числа самогубств припадає на вік від 15 до 23 років («пік» молодості) та після 40 років («пік» інволюції).

Аутоагресивні дії дітей та підлітків особливо небезпечні, оскільки за даними статистики суїцидальні тенденції після спроби самогубства зберігаються у 60 % суїцидентів. Характерною особливістю дитячого віку є відсутність страху смерті з огляду на несформованість даного поняття. На думку більшості

дослідників, концепція смерті у дитини наближається до концепції смерті дорослого лише у віці 11-14 років.

Окрім того, для цього віку характерним є невідповідність мети і засобів суїцидальної поведінки: іноді, бажаючи померти, обираються безпечні, з точки зору дорослих, засоби і навпаки - демонстративні спроби нерідко перетворюються на реальний суїцид саме через недооцінку небезпечності застосовуваних засобів і способів.

А. Амбрумова, досліджуючи підлітків з суїцидальною поведінкою, з'ясувала, що суїцид для дітей до 13 років - явище, яке зустрічається відносно нечасто, але у 14-15 років спостерігається підвищення суїцидальної активності, яка досягає свого максимуму у 16-19 років.

Життєвий досвід підлітків доволі незначний і часто обмежується враженнями від телевізійних фільмів, коли герої оживають або живуть в іншому вимірі і навіть намагаються втручатися у справжнє життя. Тому певна частина підлітків, які здійснюють самогубство, впевнені, що їх врятують. Якщо ж їх не врятують, то все одно вони будуть жити далі, тільки в іншій формі. З огляду на відсутність життєвого досвіду у неповнолітніх, для них навіть незначні конфліктні ситуації здаються безвихідними й тому є суїцидонебезпечними.

Досліджуючи особистісні якості підлітків з суїцидальною поведінкою, Е. Вроно та А. Амбрумова дійшли висновку, що для більшості з них характерні імпульсивність, яка виявляється у нездатності обмірковувати прийняті рішення, прогнозувати наслідки вчинків.

Знайдіть відповіді на наступні запитання:

1. Сутність та критерії діагностики адиктивної поведінки.
2. Види адикцій.
3. Фізіологічні та психологічні чинники основних видів адиктивної поведінки.
4. Методи психологічної терапії залежності.
5. Девіантні форми деструктивної поведінки.
6. Психологічні чинники та механізми формування саморуйнівної поведінки.
7. Профілактика деструктивної поведінки.
8. Психологічна реабілітація особи, якій властива саморуйнівна поведінка.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Наприкінці заняття студенти дають зворотній зв'язок викладачу, який досвід вони придбали і висловлюють свої думки стосовно суїцидальної поведінки підлітків.

Тема № 8 Девіації у сексуальній поведінці підлітків.

Практичне заняття: девіації у сексуальній поведінці підлітків.

Навчальна мета заняття: знати та уміти розрізняти особливості сексуальної девіантної поведінки в підлітковому віці.

Кількість годин - 2 год. (денна форма навчання), 0 - год. (заочна форма навчання).

Місце проведення: аудиторія факультету № 6.

Навчальні питання:

1. Сексуальність та вікові періоди її становлення.
2. Особливості формування та вияву сексуальності у підлітків.
3. Сексуальна норма та сексуальна патологія.
4. Транзиторні сексуальні девіації у підлітковому віці.
5. Вирішення практичних завдань.

Література.

1. Варій М.Й. Психологія особистості: навч. посібник Київ : Центр учб. літ., 2018. 591 с.
2. Геращенко О. В. Психологічна корекція поведінки схильних до бродяжництва підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06 Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 24 с.
3. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с.
4. Методичні рекомендації для працівників ювенальної превенції з питань запобігання та профілактики небезпечних розваг дітей, пов'язаних із використанням мережі Інтернет / [уклад.: О.О. Євдокімова, В. В. Чумак, Ю. В. Александров та інш.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 52 с.
5. Остапович В.П., Барко В.І., Ярема Н.Ю. та ін. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки: метод. рекомендації Київ: ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2017. 95 с
6. Психологічні аспекти ювенальної юстиції: навч. посібник уклад.: Л.І. Мороз, С.І. Яковенко, Ю.В. Меркулова, О.М. Пасько Одеса: ОДУВС, 2015. 228 с.

Допоміжна:

7. Немченко С. Г. Педагогічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи: Монографія. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2018. 262 с.
8. Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Кондор, 2011. 468 с.
9. Психологічні механізми адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища: Монографія / за ред.. Н.Ю. Максимової. К.: Педагогічна думка, 2015. 254 с.
10. Шиліна А.А. Психопрофілактика девіантної поведінки працівників поліції. Гл. 3, 3.4 // Психологія у професійній діяльності поліції: навч. посіб./ [О.О. Євдокімова, І.В.Жданова, Д.В. Швець та ін.]; за заг. ред. В.В. Сокуренко; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 68 – 88

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

14. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
15. Пошукова система Springer <https://link.springer.com/>
16. Пошукова система Scirus <https://www.elsevier.com/>

17. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>
18. Пошукова система WorldWideScience.org <https://worldwidescience.org/>
19. Пошукова система DOAJ <https://www.doaj.org/>

Методичне та матеріально-технічне забезпечення заняття: бланк з поняттями, ручка.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

На початку заняття, студентам оголошується назва теми практичного заняття, план заняття та ті запитання, що будуть розглянуті.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Умовно можна виокремити наступні вікові періоди становлення й динаміки сексуальності:

1. Парапубертатний період (1-7 років), протягом якого формується статеве самосвідомість (I етап психосексуального розвитку).

2. Препубертатний період (7-13 років) характеризується вибором і формуванням стереотипу статевої поведінки (II етап психосексуального розвитку).

3. Пубертатний період (13-16 років) - найбухливіший у сексуальному розвитку організму, під час якого відбуваються статеве дозрівання й формування платонічного, еротичного і початкової фази сексуального лібідо (перші дві стадії III етапу психосексуального розвитку).

4. Перехідний період становлення сексуальності (16-26 років) характеризується початком статевого життя, мастурбаційною практикою, поєднанням сексуальних ексцесів (остання стадія III етапу психосексуального розвитку і завершення формування сексуального лібідо).

5. Період зрілої сексуальності (26-50 років) відрізняється регулярним статевим життям з постійним партнером.

6. Інволюційний період (50-70 років) - зниження статевої активності й ослаблення інтересу до сексуальної сфери, лібідо, що поєднується з регресом.

Статеве дозрівання, тобто комплекс психічних і фізичних змін, що відбуваються у підлітків, зокрема, поява першої менструації у дівчинки і першої полюції у хлопчика, є дуже важливим моментом у їх житті й повинно сприйматися як позитивна подія.

Завдання: уважно прочитайте характеристики особистостей і визначте тип акцентуації та можливі форми девіантної поведінки. Запропонуйте напрями психокорекційної роботи.

- Петро Ш., 16 років. За будь-яку ціну намагається досягти успіху, співчуття, важко сприймає відсутність уваги до себе. Так, зайняття спортом він пояснює бажанням бути першим, привернути до себе увагу. Схильний перебільшувати окремі свої риси, всіляко підкреслює “дорослу” обізнаність з окремих аспектів життя. Для підвищення власного авторитету серед однолітків намагається сформувати імідж “крутого хлопця”. Насправді реакція емансипації виявлялася лише у вербальних висловах, реакція групування характеризувалася вередливими змінами настрою. У 14 років спостерігалися неадекватно сильні

емоційні реакції у відповідь на індивідуально значущу ситуацію (перехід до його класу нового хлопця з лідерськими рисами). Афект розрядився агресією на оточення і бурхливою сценою, втечею з афектогенної ситуації (переведення до іншої школи).

- Андрій Т., 15 років. Слабко розвинений фізично. Характеризується вчителями як підвищено інертний, ригідний, схильний до розумової “жуйки”, пунктуальний та надмірно ретельний. Батьки характеризують сина як особу з розвиненим почуттям відповідальності, працювиту, здатну виявити наполегливість. Схильний до сумнівів, нескінченної перевірки власної праці. В осінній і весінній періоди відчуває зростання почуття тривоги, страхів за стан здоров'я. Каже, що осінь та весна — несприятливі для нього сезони року. Побоюється незнайомих людей, нових реалій життя: “краще, щоб нічого не змінювалося”. Намагаючись позбавитися нав'язливих побоювань, схильний вірити у прикмети; у складних життєвих ситуаціях торкається 19 рукою амулету (його знаку зодіаку), оскільки вважає, що це “приносить удачу”.

- Олексій Є., 13 років. Характеризується злостиво-подрозливим настроєм, підвищеною збудливістю, слабким контролем над потягами та бажаннями. Періодично агресивність і злостивість зростають, стає важко або неможливо виконувати звичайні обов'язки, існувати у злагоді з оточенням. Такі ситуації Олексій пояснює неадекватно: власну поведінку розцінює як нормальну, а причини невдач та неприємностей шукає в оточенні та стані свого здоров'я. Схильний до крадіжок з метою придбання матеріальних цінностей. Крім того, хлопця приваблює ризик протиправної поведінки. Такі вікові реакції як “криза авторитету” і “сексуальна криза”, дістали крайніх проявів. Скаржиться на безпідставні зміни настрою, “якусь тугу”, невмотивований потяг до зміни оточення, чим пояснює самовільні втечі з дому. Цей тип має низку загальних ознак, зокрема емоційну напруженість, нестриманість, гнівливість, конфліктність, агресивність.

- Олена В., 15 років. З дитинства надміру акуратна, педантична, багато уваги приділяє власному здоров'ю. Періоди апатії, нудьги змінюються афективними розрядами, що характеризуються агресивністю, спрямованою на оточуючих, та відзначаються силою і тривалістю. Коло захоплень обмежується видами спорту. У групі прагне всіх підкорити, встановити власні порядки; деспотично ставиться до дівчат, які їй підкоряються. Робить це заради того, щоб “подивитись, як вони мучитимуться, немов смажитимуться на сковорідці”. Вважає себе завзятою поборницею “правди” і “справедливості”. Однак така соціабельність однобічна: підкреслено правильна в одному мікросередовищі (у школі), у сім'ї виявляє себелюбство, злобливість і жорстокість.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Наприкінці заняття студенти дають зворотній зв'язок викладачу, який досвід вони придбали і висловлюють свої думки стосовно сексуальних девіацій підлітків.

Тема № 9 Характеристика схильних до бродяжництва підлітків.

Практичне заняття: характеристика схильних до бродяжництва підлітків..

Навчальна мета заняття: знати характеристику схильних до бродяжництва підлітків.

Кількість годин - 4 год. (денна форма навчання), 1 - год. (заочна форма навчання).

Місце проведення: аудиторія факультету № 6.

Навчальні питання:

1. Дитяча безпритульність: аналіз проблеми.
2. Чинники, що детермінують втечі з дому.
3. Особливості соціальної поведінки дітей-бродяг.
4. Вирішення ситуативних завдань.

Література.

1. Варій М.Й. Психологія особистості: навч. посібник Київ : Центр учб. літ., 2018. 591 с.
2. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с.
3. Остапович В.П., Барко В.І., Ярема Н.Ю. та ін. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки: метод. рекомендації Київ: ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2017. 95 с
4. Психологічні аспекти ювенальної юстиції: навч. посібник уклад.: Л.І. Мороз, С.І. Яковенко, Ю.В. Меркулова, О.М. Пасько Одеса: ОДУВС, 2015. 228 с.

Допоміжна:

5. Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Кондор, 2011. 468 с.
6. Шиліна А.А. Психопрофілактика девіантної поведінки працівників поліції. Гл. 3, 3.4 // Психологія у професійній діяльності поліції: навч. посіб./ [О.О. Євдокімова, І.В. Жданова, Д.В. Швець та ін.]; за заг. ред. В.В. Сокурєнко; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 68 – 88

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

7. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
8. Пошукова система Springer <https://link.springer.com/>
9. Пошукова система Scirus <https://www.elsevier.com/>
10. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>

Методичне та матеріально-технічне забезпечення заняття: бланк з поняттями, ручка.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

На початку заняття, студентам оголошується назва теми практичного заняття, план заняття та ті запитання, що будуть розглянуті.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Під поняттям «діти, які перебувають у стані бродяжництва» слід розуміти осіб до 18 років, які тривалий чи короткий час працюють або проживають в умовах вулиці, або просто не мають конкретного місця проживання:

1) безпритульні діти:

- живуть «на вулиці» або у тимчасових сховищах, не мають власного дому, не мають батьків;
- живуть «на вулиці» або у тимчасових сховищах, не мають власного дому, мають батьків, які також живуть «на вулиці»;
- мають власний (батьківський) дім та батьків (або одного з них), але не контактують з батьками через те, що батьки вигнали їх з дому;

2) бездоглядні діти - мають власний (батьківський) дім, підтримують контакти з батьками або іншими родичами, але через бідність, важкі побутові умови, непомірну працю, психічні хвороби батьків та зловживання по відношенню до них проводять більшу частину дня, а інколи і ночі «на вулиці» або ночують у тимчасових сховищах;

3) діти-втікачі із благополучних сімей - мають власний (батьківський) дім та батьків (або одного з них), але не підтримують контактів з ними за власною ініціативою через конфлікти різного походження; діти з патохарактерологічними особливостями, відхиленнями у психічному та особистісному розвитку;

4) діти-втікачі з державних закладів (виховних установ):

- діти, що перебувають «на вулиці» внаслідок психологічного, фізичного чи сексуального насильства у закладах інтернатного типу, притулках;
- діти з яскраво вираженими ознаками важковиховуваності, психічними відхиленнями, аутсайтери шкільних колективів, схильні до безцільного проведення часу тощо.

Термін «діти, які перебувають у стані бродяжництва» є більш оптимальним, ніж поняття «діти вулиці», оскільки останнє скоріше акцентує увагу на факті розриву соціальних зв'язків дитини, які є суспільно прийнятними, ніж характеризує її спосіб життя.

Завдання: уважно прочитайте характеристики особистостей і визначте тип акцентуації та можливі форми девіантної поведінки. Запропонуйте напрями психокорекційної роботи.

Зоя С., 17 років. Характеризується афективно забарвленими думками, характеризує себе як “дуже ревниву”. Ці переживання пов’язані з реальними проблемами з молодим чоловіком. Спочатку Зоя робила спроби активно встановити “істину”, “досягти зізнання у зраді”. Це призвело до ускладнення ситуації, зростання афективної напруженості. Афект образи почав займати провідну позицію.

• Костянтин Л., 16 років. Вирізняється рухливістю, товариськістю, балакучістю, надмірною самостійністю, схильністю до пустощів. Полюбляє перебувати в колі однолітків, часто ініціює різноманітні “пригоди”. Енергійний і заповзятливий, міміка жвава і енергійна, рухи швидкі та цілеспрямовані. Йому завжди і до всього є 20 діло, схильний до ризику і авантюри, але погано сприймає будь-який режим і дисципліну. Гарний настрій гармонійно поєднується з

прекрасним самопочуттям, високим життєвим тонусом, квітучим зовнішнім виглядом, завжди має добрий апетит, здоровий сон. Проте час від часу “сонячність” змінюється спалахами гніву, агресії, що спричинюється протидією з боку оточення, іноді приводом може стати усвідомлення надто явних власних помилок та невдач. Для нього нестерпні монотонність і одноманітність, погано сприймає батьківську опіку, нотації і повчання, бурхливо реагує на заборони і обмеження, навіть тікав з дому. Ініціативність і енергійність поєднуються з мінливістю і поверховістю інтересів, заповзятливість — з відсутністю цілеспрямованості, позитивні здібності — з недостатньою витримкою і легковажністю. Схильний до алкоголізації і брехні, а прагнення вражень і контактів привело до асоціальної групи, де займає лідерське положення. Покарання з боку батьків не дають позитивного результату, лише посилюючи реакцію емансипації.

- Аліса Р., 14 років. Легко впадає в екстаз від радісних подій та у відчай від сумних. Дві-три “добрих” доби змінюються кількома “поганими”. “Погані” дні характеризуються поганим настроєм, млявістю, занепадом сил або незадовільним самопочуттям. У межах одного періоду можливі короткі зміни настрою, спричинені певними звітками або подіями. Спостерігалася спроба самогубства через “нещасливе кохання”.

- Еля М., 15 років. Характеризується частою та надмірно стрімкою зміною настрою з незначних приводів: найменша неприємність сприймається як трагедія, дружня посмішка викликає приплив енергії. Інфантильна, спостерігаються невротичні реакції. У дитинстві безперервно хворіла на застуду, ангіну, хронічну пневмонію, пієлонефрит, холецистит.

- Дмитро В., 17 років. Характеризується зниженням основного фону настрою, песимізмом, фіксацією на невдачах, “чорному” боці життя. Виражені “криза ідентичності” та “сексуальна криза”. Вживання алкоголю пояснює як своєрідний допінг, що “покрощує настрій”.

- Тетяна К., 13 років. Характеризується підвищеним рівнем тривожності, нерішучістю, сором'язливістю, підвищеною чутливістю, почуттям власної неповноцінності, страхом перед іспитами, перевітками. З дитинства боялася темряви, цуралася тварин, страшилася залишитися одна, не грала зі жвавими, галасливими дітьми, не любила надмірно рухливих ігор, ризикованих витівок, уникала великих компаній, відчувала сором'язливість серед сторонніх. Добре розвинена інтуїція. Надає перевагу двом близьким подругам, яким довіряє заповідні мрії і завжди готова допомогти. Покарання, навіть незначні, глузування сприймає надзвичайно болісно, афект розряджається агресією, спрямованою на себе, втечу з афектогенної ситуації.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Наприкінці заняття студенти дають зворотній зв'язок викладачу, який досвід вони придбали і висловлюють свої думки стосовно зробленої роботи.

Тема № 10. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків.

Практичне заняття: профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків.

Навчальна мета заняття: знати основні аспекти профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків й вміти їх використовувати.

Кількість годин - 4 год. (денна форма навчання), 1 - год. (заочна форма навчання).

Місце проведення: аудиторія факультету № 6.

Навчальні питання:

1. Основні напрямки профілактики девіацій.
2. Специфіка профілактичної роботи з девіантними підлітками.
3. Різновиди корекційної роботи та їх функціональне призначення. Етапи та форми організації корекційної роботи.
4. Методи психологічної корекції девіантної поведінки.
5. Вирішення ситуативних завдань.

Література.

Основна:

1. Варій М.Й. Психологія особистості: навч. посібник Київ : Центр учб. літ., 2018. 591 с.
2. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с.
3. Остапович В.П., Барко В.І., Ярема Н.Ю. та ін. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки: метод. рекомендації Київ: ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2017. 95 с
4. Психологічні аспекти ювенальної юстиції: навч. посібник уклад.: Л.І. Мороз, С.І. Яковенко, Ю.В. Меркулова, О.М. Пасько Одеса: ОДУВС, 2015. 228 с.

Допоміжна:

5. Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Кондор, 2011. 468 с.
6. Шиліна А.А. Психопрофілактика девіантної поведінки працівників поліції. Гл. 3, 3.4 // Психологія у професійній діяльності поліції: навч. посіб./ [О.О. Євдокімова, І.В. Жданова, Д.В. Швець та ін.]; за заг. ред. В.В. Сокурєнко; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 68 – 88

Методичне та матеріально-технічне забезпечення заняття: бланк з поняттями, ручка.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

На початку заняття, студентам оголошується назва теми практичного заняття, план заняття та ті запитання, що будуть розглянуті.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Психолого-педагогічну допомогу особистості, схильної до девіантної поведінки, можна розглядати як комплекс соціально-психологічних і

педагогічних заходів, що спрямовані на виявлення і виправлення умов, які сприяють проявам девіантної поведінки; створення передумов попередження відхилень у поведінці, зокрема, через пропаганду здорового способу життя; створення сприятливого соціально-психологічного клімату в мікросоціальному оточенні дитини; створення можливостей для самореалізації особистості у суспільстві тощо. Останнє, зокрема, передбачає організацію спеціальної роботи психолога з девіантами, спрямовану на:

- розхитування і руйнування девіантних настановлень, уявлень, мотивів, стереотипів поведінки та формування нових, позитивних;
- розвиток соціальної активності, інтересу до себе і оточуючих, сприяння у здобутті певного статусу в позитивно спрямованих угрупованнях; навчання навичкам саморегуляції, співпраці, адекватному прояву активності, вмінню здійснювати правильний вибір форм поведінки;
- розвиток інтересу і здатності до творчості;
- оптимізацію позитивного досвіду, створення і закріплення зразків позитивної поведінки.

Профілактика відхилень у поведінці молодшого школяра як суб'єкта спілкування, на думку дослідниці, можлива у груповій роботі з дітьми, яка здійснюється в 3 етапи: орієнтувальний (дає можливість, з одного боку, виявити стереотипні поведінкові реакції учасників, а з іншого — згуртувати групу, створити почуття безпеки і захищеності); реконструктивний (створення нових форм поведінки і накопичення нового досвіду спілкування на основі задоволення потреб у безпеці і прийнятті-визнанні, що відбулося на першому етапі); закріплюючий (сприяння розвитку навичок довільного управління діяльністю і поведінкою, а також — закріпленню набутих конструктивних навичок взаємодії з іншими).

Особлива увага при цьому має бути приділена психологічній просвіті та психологічному консультуванню батьків і педагогів для попередження шкільної дезадаптації учнів, виникнення “шкільних” неврозів тощо.

Корекційна програма, що створена німецьким дослідником Клюге, орієнтована на найскладніших учнів масової школи, які за характеристиками соціальної поведінки перебувають у “групі ризику”. Переваги цієї програми полягають у тому, що в ній пропонується проведення тренінгу, розрахованого на досить тривалий проміжок часу, і такого, що передбачає і психологічну, і педагогічну корекцію (див. таблицю).

При цьому педагог задає систему суспільних цінностей, моральних ідеалів, визначає напрям, змістовні “перспективні лінії” розвитку, як їх називав А. Макаренко. Разом з тим, педагог, на нашу думку, за потреби може використати такі методи корекції негативних рис характеру, як метод “вибуху” і метод “реконструкції” характеру”. Психолог забезпечує формування і оптимальне функціонування відповідних психологічних механізмів.

Н. Максимова зазначає, що однією з найефективніших форм роботи з підлітками, схильними до девіацій у поведінці, є групові психокорекційні заняття, на яких членами групи і ведучим розігруються складні для присутніх

дітей ситуації. Внаслідок цього, як зазначає автор, “виникає можливість обговорювання шляхів розв’язання проблеми найвідповіднішою мовою — мовою реальної поведінки”. Адже підліток неодноразово спостерігає відтворення в різноманітних варіантах важкої для нього ситуації, внаслідок чого зростає його здатність об’єктивного її сприймання і розпізнавання в реальному житті, засвоєння адекватних способів поведінки. Важливо тільки, щоби такі підлітки не сприймали інших членів групи як засіб для досягнення своїх цілей, а вчилися їх слухати і розуміти та співпрацювати з ними. При індивідуальній роботі з підлітками дітей слід орієнтувати на усвідомлення і уточнення цілей їх діяльності, навчити ставити ті реальні цілі, що повною мірою дозволять їм реалізувати себе як особистість у позитивно спрямованій діяльності, навчити різноманітним засобам самоконтролю, розпізнавання ситуацій, що адресовані “слабким місцям” підлітків для досягнення накреслених цілей, навчити сприймати іншу людину як партнера тощо.

Корекційна програма для важковиховуваних школярів (за Клюге)

Вихідний рівень		Не готовий до навчального процесу, відсутня готовність до співпраці в рамках спільних програм, демонстрація диссоціальної поведінки у педагогічних ситуаціях (відсутність згоди з пропозиціями педагога, обхід навчальних завдань, відмова від контакту з педагогом, ігнорування необхідності допомагати оточуючим)
Мета роботи		Прищепити готовність до навчання, соціальну здатність до групової активності в шкільно-педагогічних ситуаціях
Просвітницька програма	Зміст	Зниження вимог до школяра, поки вони не відповідатимуть його реальному рівню, зміна педагогічного настановлення з “орієнтованого на викладання” на “орієнтоване на учня”; сприяння індивідуальній роботі, розвитку інтересів, дозвіл (на перших етапах) на відвідування уроків тільки 2 години на добу, виконання тільки одного навчального завдання на день
	Принципи	Поступовість, рух уперед малими кроками, увага до ручної роботи, орієнтація на самодіяльність учня
	Форма	Індивідуальна робота з учнями
	Засоби	Словесна інформація, робоча карта, ігри і книги
	Стиль	Спрямований на учня
Виховна робота	Зміст	Підготовча групові фаза, створення товариських контактів, обмеження вульгарного стилю спілкування, організація вільного часу в класі, спеціальні форми заохочення кожного, організація допомоги кожному в будь-який час

	Спеціальна форма	Пошук власного приміщення для групових занять, груповий тренінг, окремі педагогічні заходи, спільне проведення дозвілля і т.п.
	Засоби	Пізнавати, виправлятися, повторювати позитивні елементи поведінки
	Стиль	Переважно партнерський

Ю. Клейберг при цьому наводить такі прийоми корекційно-виховного впливу на підлітків-девіантів:

- зниження вимог до підлітка до досягнення ним соціальної та психологічної адаптації;
- залучення до колективних видів діяльності, стимулювання розвитку творчого потенціалу, самовираження;
- організація ситуацій успіху, розробка відповідних заходів для заохочення;
- демонстрація і роз'яснення позитивних зразків поведінки (через особистий приклад, образи з художньої літератури, періодики, біографій видатних людей) тощо.

Такий підхід сприятиме поступовій орієнтації підлітка на самовиховання як важливий чинник попередження девіантної поведінки в майбутньому.

Додаткові запитання і домашнє завдання.

1. Розкрийте зміст психологічної допомоги особистості, схильної до девіантної поведінки.
2. Які функції та етапи профілактики і корекції девіантної поведінки особистості ви знаєте? Дайте їх характеристику.
3. Укажіть основні підходи до надання психологічної допомоги особистості з девіантною поведінкою.
4. Проаналізуйте особливості профілактики девіантної поведінки особистості дитини.
5. Які форми і методи психологічної допомоги є оптимальними щодо профілактики і корекції різних проявів девіантної поведінки особистості? Наведіть приклади.
6. Розкрийте суть і основні напрями розв'язання проблеми соціально-психологічної реабілітації особистості з девіантною поведінкою.
7. Якими є особливості діяльності психолога щодо профілактики девіантної поведінки?
8. Проаналізуйте особливості роботи “телефону довіри” як анонімного консультування особистості, схильної до девіантної поведінки.
9. Охарактеризуйте методи корекції девіантної поведінки важковиховуваних дітей.
10. Визначте особливості взаємодії психолога з батьками щодо профілактики і корекції девіантної поведінки дитини.
11. Розкрийте роль самовиховання у профілактиці та корекції девіантної поведінки важковиховуваних дітей.

12. Назвіть методи підкріплення та їх роль у корекції девіантної поведінки.
13. Розкрийте роль ЗМІ у подоланні та профілактиці девіантної поведінки особистості.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Наприкінці заняття студенти дають зворотній зв'язок викладачу, який досвід вони придбали і висловлюють свої думки стосовно корекції та профілактики девіантної поведінки підлітків.

4. Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в інтернеті **Основна:**

1. Варій М.Й. Психологія особистості: навч. посібник Київ : Центр учб. літ., 2018. 591 с.
2. Геращенко О. В. Психологічна корекція поведінки схильних до бродяжництва підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06 Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 24 с.
3. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с.
4. Методичні рекомендації для працівників ювенальної превенції з питань запобігання та профілактики небезпечних розваг дітей, пов'язаних із використанням мережі Інтернет / [уклад.: О.О. Євдокімова, В. В. Чумак, Ю. В. Александров та інш.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 52 с.
5. Остапович В.П., Барко В.І., Ярема Н.Ю. та ін. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки: метод. рекомендації Київ: ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2017. 95 с
6. Психологічні аспекти ювенальної юстиції: навч. посібник уклад.: Л.І. Мороз, С.І. Яковенко, Ю.В. Меркулова, О.М. Пасько Одеса: ОДУВС, 2015. 228 с.

Допоміжна:

7. Немченко С. Г. Педагогічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи: Монографія. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2008. 262 с.
8. Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Кондор, 2011. 468 с.
9. Психологічні механізми адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища: Монографія / за ред.. Н.Ю. Максимової. К.: Педагогічна думка, 2015. 254 с.
10. Шиліна А.А. Психопрофілактика девіантної поведінки працівників поліції. Гл. 3, 3.4 // Психологія у професійній діяльності поліції: навч. посіб./ [О.О. Євдокімова, І.В.Жданова, Д.В. Швець та ін.]; за заг. ред. В.В. Сокурєнко; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 68 – 88

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

11. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
12. Пошукова система Springer <https://link.springer.com/>
13. Пошукова система Scirus <https://www.elsevier.com/>
14. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>
15. Пошукова система WorldWideScience.org <https://worldwidescience.org/>
16. Пошукова система DOAJ <https://www.doaj.org/>
17. Пошукова система DOAB <https://www.doabooks.org/>
18. Пошукова система SpringerOpen <https://www.springeropen.com/>
19. Система пошуку наукової інформації у відкритих архівах України (SSM) <https://oai.org.ua/>
20. Електронна бібліотека Наукова періодика України <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>